

שיעור הלכתי שבועי מפי מורנו ורבנו הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור נמסר בימי ראשון בשעה 19:00 בבית המדרש הגדול "ברכת יצחק" דימונה

גליון 90

"ודתענג בדשן נפשכם, הסו אַזְנֵיכֶם וּלְכוּ אֵלַי, שְׁמְעוּ וְתַחֲזִי נַפְשְׁכֶם" (ישעיה נהב)

והתענג בדשן

מצות שמיטת כספים

מהי מצות שמיטת כספים? ביאור טעם המצוה. מעלת המפזר והפסד החוסך. מטרות השמיטה: חיזוק מידת הנדיבות, ריבוי היחסים הטובים שבין אדם לחברו, ושיקום מצבם של המתקשים בפרנסה. חטא גדול לנמנע מלהלוות וברכה גדולה למלוה. מתי פטור מלהלוות? מנין שדוקא סוף השביעית משמטת? המקור של הגמרא והספרי, וטעם כל אחד. שמיטת כספים בזמן הזה מהתורה או מדרבנן. ג' תשובות למה נשים חייבות במצות עשה של שמיטת כספים אף שהזמן גרמא? הלוואה עם משכון אינה משמטת. מהו אם שווי המשכון פחות מההלוואה? הדין בגבה את כל המעות, אם יכול לטעון "קים לי" כסברת הפוסטרים. לא טוענים "קים לי" נגד מרן השלחן ערוך. באיזה מקרה יכול לטעון "קים לי" נגד מרן. מי היה ה"ראשון לציון" הראשון? ומהיכן הגיע תואר זה?

ציווי התורה במצות שמיטת כספים

א. נאמר בתורה (דברים טו א): "מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה. וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה, שְׁמוּט כָּל בַּעַל מִשֶּׁה יָדוֹ אֲשֶׁר יִשֶׂה בְּרַעְיוֹהוּ, לֹא יִגֹּשׁ אֶת רַעְיוֹהוּ וְאֶת אֶחָיו, כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לָהּ". פירוש הדברים, בסוף השנה השביעית של השמיטה, ציוותה התורה שכל אדם שהלווה כסף לחברו והגיע זמן הפירעון לפני סוף השנה, שלא יתבע את הלווה אלא יעזוב את הכסף בידו. וזהו פירוש המילה "שמיטה" - "עזיבה". וכמו אדם שאוחז חפץ בידו ועכשיו הוא "שומט", כלומר מסלק את ידו ומשחרר את החפץ. כך מצות "שמיטת כספים", על ידי שהמלוה

מסלק את בעלותו על הכסף, ומניח ללווה שלא לשלם את חובו, הריהו עוזב ומניח את החוב מידו. וזהו שאומרת המשנה במסכת שביעית (פרק י משנה א): "שביעית משמטת את המְלוּה [החוב]", כלומר בהגיע סוף השנה השביעית היא "משמטת" - מעזיבה את החוב מְהַמְלוּה, ואינו יכול לתובעו יותר. ואם חלילה תבע המלוה את הלווה, הרי הוא עובר על לאו מן התורה, שנאמר: "לֹא יִגֹּשׁ [לא יתבע] אֶת רַעְיוֹהוּ וְאֶת אֶחָיו, כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לָהּ".¹

חטא גדול לנמנע, וברכה גדולה למלוה

ב. התורה הקפידה מאוד על אדם שימנע מלהלוות לחברו בגלל שתיכף תגיע סוף שנת השמיטה ונמצא שהלווה יהיה פטור מלהחזיר לו את חובו, כמו שנאמר (שם ט): "הַשְּׁמִיר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דְבַר עִם לְבָבְךָ בְּלַעַל לֵאמֹר, קָרַבָה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה, וְרַעְיוֹהוּ עֵינֶךָ בְּאַחִידוֹ הָאֲבִיּוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ, וְקָרָא עֲלֶיךָ אֵל ה', וְהָיָה כִּךָ חָטָא. נִתְּוֹן תִּתֵּן לוֹ, וְלֹא יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ, כִּי בְגִלְל הַדְּבַר הַזֶּה יִבְרָכְךָ ה' אֱלֹקֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ". וכתב הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל סוף פרק ט): מי שנמנע מלהלוות את חברו קודם השמיטה שמא יתאחר החוב שלו וישמט, עבר בלא תעשה שנאמר השמר לך וגו', וחטא גדול הוא שהרי הזהירה עליו תורה בשני לאווין, שנאמר "השמר" לך "פן" וגו', וכל מקום שנאמר "השמר" או "פן" או "אל", הרי זה מצות לא תעשה. והתורה הקפידה על מחשבה רעה זו וקראה אותו "בליעל", והרי הוסיף הכתוב להזהיר ולצוות שלא ימנע אלא יתן, שנאמר: "נִתְּוֹן תִּתֵּן לוֹ, וְלֹא יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ", והבטיח הקדוש ברוך הוא בשכר מצוה זו בעולם הזה, שנאמר: "כִּי בְגִלְל הַדְּבַר הַזֶּה יִבְרָכְךָ ה' אֱלֹקֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ". ע"כ. אלא שעדיין ישנם מקרים שלא חייב להלוות, וכמו שכתב הגאון רבי חיים קנייבסקי זצ"ל בספרו דרך אמונה (שם אות קעא), שאם הלווה באמת לא זקוק להלוואה

¹ ובספר החינוך (מצוה תפ) כתב: משורשי המצוה, לחזק ולקבוע בלבבנו מידת הנדיבות, ולהרחיק תכלית ההרחקה מידת הכילות [קמצנות]. ואין נדיב בעולם, כאדם המלווה מעותיו, עם היותו יודע שהזמן קרוב להשמיט הלוואתו, ויתכן שעלול להפסידה, אם אולי יארע בו איזה מקרה שלא יוכל לתבוע הלוואתו קודם שנת השמיטה. וכל מבין דרכי התורה, ומשיג לדעת אפילו מעט בחן ערכה - ידע בבירור, כי המפזר מממונו אל הצריכים - נוסף לו עוד. אבל החוסך ממנו מצדקה - אך למחסור. כי השם ידון את האדם לפי מעשיו, ויעניקהו מברכתו כפי התקרבו אליו. ומידת הכילות - מחיצה של בוזל בינה ובין הברכה. והנדיבות - חלק מחלקי הברכה, ישמע חכם ויוסף לקח. ומרן החיד"א בספרו נחל קדומים (פרשת בהר) כתב: כי על ידי קיום שמיטת כספים, באה מחילת עוונות לישראל, והדבר בא במידה כנגד מידה: אם אין ישראל גובים שטרותיהם בשמיטה, אף הקב"ה לא יגבה עבירות שלהם, כי סגולת השמיטה שלא יגבה הקב"ה העבירות. ע"ש.

ואפשר לפרש עוד רעיון שרואים בהנהגת התורה בכלל בשנת השמיטה, שמטרתה לחזק את החיבור והיחס שבין אדם לחברו, אם זה מתבטא בהפקר שמפקיר בעל השדה את פירותיו לכל מאן דבעי, ואין ספק שבזה מרבה יחסים טובים בינו לאחרים שחשים את נדיבותו ונהנים ממנו, ומאיך הוא זוכה גם להשתפשף ולהתחזק באמונה שהכל של הבורא יתברך, ולא חלילה 'כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה', וכמו שאמרו באבות (פרק ג משנה ז): "תן לו משלו שאתה ושלך של", וכן בדרך הוא אומר (דברי הימים א כט יד): "כי מִמֶּךָ הִפַּל וּמִיָּדְךָ נִתְּנוּ לָךְ". לכן אחת

לשבע שנים, מצווה התורה את בעל השדה שלא יתנהג כבעל השדה אלא יתן יד חופשית לבאים שיכל דכפין ייתי ויכול, והוא עצמו אין לו שום פרוטקציה יותר מאחרים. וזה גם מה שרואים בסוף שנת השמיטה שמצווה התורה את המלווה שלא יתבע את חובו, כי אל תשכח שהלווה הוא "רעך" ו"אחיד" - "לא יִגֹּשׁ אֶת רַעְיוֹהוּ וְאֶת אֶחָיו". והרעיון בזה שוב לחזק את היחסים שבין אדם לחברו, שנתנהג כרעים ואחים זה לזה, בבחינת: "אִישׁ אֶת רַעְיוֹהוּ וְאֶת אֶחָיו יֵאמֶר חֵזֶק" (ישעיה מא ו). וכיון שאנחנו רעים ואחים, אם כן שומה על כל אחד ואחד מאיתנו לתת את דעתנו על טובתו של חברו, ולחשוב איך לפזור לו לצאת מכבלי החובות הרובצים עליו שדרכם להקיק על התקדמותו בפרנסה. לכן באה התורה ומסלקת את החובות מעל הלווה, שמן הסתם הוכרח ללוות מחמת דוחק מצבו, ואילו עכשיו יקל עליו להשתקם ולפתוח דף חדש בפרנסתו. רק שאם בכל זאת מבחינה מוסרית ירצה מרצונו הטוב להחזיר את ההלוואה למלוה, בוודאי שתבוא עליו ברכה, כמו שאמרו במשנה (שביעית פרק י משנה ט): "המחזיר חוב בשביעית, רוח חכמים נוחה ממנו". אבל שוב מדגישים לו שכל זה תלוי ברצונו ומסר לשיקול דעתו בלבד, ואך ורק מרצונו החופשי. ואמנם התורה קראה אותו "רעהו", ומצפה שיתנהג כמו "רעך", ויכיר טובה לחברו על הלוואתו, אך עדיין תלתה את ההחלטה בו בלבד, וחלילה למי שיגוש ויכריחהו להחזיר. ובזה הרווחנו שאם עדיין מצבו הפיננסי קשה, וקשה לו להחזיר, הריהו יכול לישון בשקט, כי באמת לא רובץ עליו חוב ולא כלום. (עיי' גאון רבי שמשון רפאל [תלמידו של הגאון רבי יעקב עטלינגר בעל "הערוך לנר"] בפירושו על התורה דברים טו ב)

למה התלמוד בבלי לא דרש כספרי?

ה. ולכאורה אם כן, למה הגמרא בערכין לא חששה לפסוק בירמיה ששם רואים ש"מקץ" היינו התחלה? וצריך לומר שבאמת הגמרא בערכין לשיטתה, כי לקמן בדף לג ע"א הביאה הגמרא את הפסוק הזה שבירמיה והתקשתה בו: והיונן בחו: מקץ שבע שנים, והכתוב: ועבדך שש שנים? כלומר, שואלת הגמרא שלכאורה יש בפסוק סתירה, כי בתחילה כתב "מקץ שבע שנים", משמע בסוף השבע הוא יוצא לחופשי, ואחר כך כתב "ועבדך שש שנים", משמע שמשחררים אותו בתחילת שבע? ואמר רב נחמן בר יצחק: שש לנמכר ושבע לנרצע! כלומר, לעולם "מקץ" פירושו "סוף", אלא שהפסוק מדבר על שני סוגים של שילוח עבדים, מה שאמר "ועבדך שש שנים", מדובר על שילוח רגיל של עבד לאחר שש שנים. ומה שאמר "מקץ שבע שנים", היינו שילוח של עבד נרצע, שכיון שעבד נרצע לא יוצא לחופשי עד שנת היובל, אז אם הנרצע הזה עבד שבע שנים והגיע היובל בתחילת השנה השמינית, הריהו יוצא ביובל, נמצא שהוא יוצא בסוף שבע שנים לרציעתו, וזהו שנאמר "מקץ [סוף] שבע שנים תשליחו איש את אחיו העבד". גם רבנו גרשום (ס) ביאר כן את הגמרא, שמתחילה שאלה הגמרא, כיון ש"מקץ" הוא "סוף", אם כן היה צריך לומר בפסוק "מקץ שש שנים תשליחו", ולא "מקץ שבע"? ועל זה תרצה הגמרא, שש שנים לנמכר, שבתחילת שבע יצא לחופשי, ומה שאמר "מקץ שבע שנים", היינו נרצע שעבד שבע שנים עד היובל, אז "מקץ [סוף] שבע שנים", יצא. ע"ש. נמצא שהתלמוד נראה לו יותר להשאר בפשט המילה "מקץ" שזה "סוף", ולא לפרש שכוונתו לקצה ותחילת השנה השביעית, לכן לא הוצרך להביא לימוד מהפסוק במצות הקהל כמו שהביא הספרי.

שמיטת כספים בזמן הזה מהתורה או מדרבנן

ו. והנה בגמרא מסכת גיטין (לו סע"א) אמרו: רבי אומר, "זוה דבר השמיטה שמוט" - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים. ופירש רש"י, שדיני שמיטת קרקע בשביעית לא נוהגים בזמן בית שני, כמו שאמרו בירושלמי, מנין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג, שנאמר "זוה דבר השמיטה שמוט", אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית, וכיון שבבית שני לא נהג היובל, שהרי אמרה תורה (ויקרא כה ז): "וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה, וּקְרַאתֶם דְּרוֹר בְּאָרֶץ לְכָל יִשְׂרָאֵל, יוֹבֵל הוּא תְּהִיָּה לְכֶם", בזמן שכל יושביה עליה או רוב יושביה, שרובם ככולם, אז היובל נוהג. והרי כבר בסוף בית ראשון גלו עשרת השבטים, ורוב עם ישראל לא היו בארץ ישראל. ואף שעלו עם ישראל שוב בימי עזרא הסופר בבניית בית שני, אבל בסך הכל מעטים עלו, כי הזקנים שבהם לא עלו מקושי וטלטלות הדרך. והצעירים שבהם, רבים לא רצו לעלות לאחר שכבר השתקעו ובנו בתים וכו', ולא עלו אלא רק: 42,360, כמו שנאמר בספר עזרא (ב טד): "כָּל הַקֹּהֵל כָּאֶחָד אָרְבַּע רִבּוּא אֲלָפִים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שְׁשִׁים", וכל השאר נשארו בחוץ לארץ.⁴ ולכן היובל לא נהג בבית שני, וממילא גם שמיטת קרקעות בשביעית לא נהגה בבית שני, כיון שהתורה תלתה את השביעית ביובל. ומעתה גם שמיטת כספים לא נהגה בבית שני, כיון שהקשה התורה זה לזה, "בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים". נמצא שהיום בעוונות שעדיין אין רוב עם ישראל בארץ

הזאת, אלא שרוצה רק ללוות כדי להרוויח את מומן חברו על ידי מצות השמיטה, או באופן שהמלוה יודע בבירור שהלווה לא יכול לפרוע את חובו לפני סוף שנת השמיטה, או באופן שגם בלעדי השמיטה הוא לא היה מלוה לו כסף, כי אין בדעתו להחזיר וכדומה, שהרי הוא בגדר: "לֹא־רָשָׁע וְלֹא־יֹשֵׁלֵם" (תהלים לו כא), ברור שבכל המקרים הללו, אין המלוה מזהר במה שאמרה תורה: "נתון תתן לו, ולא ירע לְבָבְךָ בְּתֵתְךָ לוֹ", ולא חייב להלוות לו כלל ועיקר. כי לא ציותה התורה שאדם יפקיר את מעותיו או יניח אותן על קרן הצבי.

מנין שהשביעית משמטת בסופה?

ג. בגמרא מסכת ערכין (כח ע"ב) אמרו ששביעית משמטת בסופה, דכתיב: "מקץ שבע שנים תעשה שמטה", ומקץ היינו סוף. אבל בספרי² פרשת ראה (אות קיא) שמה הרחיבו את הדרשה יותר. וזו לשונו: "מקץ שבע שנים", יכול מתחילת השנה, כלומר אולי נאמר שתחילת השנה השביעית תשמט את החובות? הרי אתה דן, נאמר כאן "קץ", ונאמר להלן "קץ" (דברים לא ז): "מקץ שבע שנים בְּמֵעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסְּכּוֹת... הִקְהַל אֶת הָעָם". כלומר ציותה התורה בסוף שנת השמיטה בחג הסוכות שאחריה, להקהיל את כל ישראל בבית המקדש, והמלך קורא בתורה ומשמיע בפניהם דברי חיזוק והתעוררות. מה "קץ" האמור להלן [בהקהל] בסופה [של שנת השמיטה] ולא בתחילתה, אף "קץ" האמור כאן [בשמיטת כספים] בסופה ולא בתחילתה. ע"כ. והיינו שממש ברגע האחרון של חודש אלול של שנת השמיטה, השמיטה משמטת, וכל החובות נעלמים והיו כלא היו, ופטורים הלווים מלשלם. וכמו שכתב הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ד), אין שביעית משמטת כספים אלא בסופה, לפיכך המלווה את חברו בשביעית עצמה, גובה חובו כל השנה, וכשתשקע חמה בלילי ראש השנה של מוצאי שביעית אבד החוב. ע"כ. וכן כתב מרן בשלחן ערוך (חושן משפט סימן סז סעיף ל).³

למה הספרי לא דרש כתלמוד בבלי?

ד. ולכאורה יש להבין את הספרי, למה הוצרך לדרשה זו, הלוא די היה לו לומר כמו שאמרו בגמרא ש"מקץ" היינו סוף, וכמו שמצאנו בתורה הרבה פסוקים ש"מקץ" היינו סוף. למשל (בראשית ח ז): "וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת חַלּוֹן הַתֵּבָה". וכן (שם א ז): "וַתִּקַּח שָׂרִי אֵשֶׁת אַבְרָם אֵת הַגֵּר הַמִּצְרִית שִׁפְחַתָּהּ מִקֵּץ עֶשְׂרֵי שָׁנִים לְשִׁבְתָּ אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן". וכן (שם מא א): "וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנַתִּים יָמִים וַפְרָעָה חַלֵּם". וכן (שמות יב מא): "וַיְהִי מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה... יִצְאֹוּ כָּל צְבָאוֹת ה' מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם". וכן (במדבר יג כח): "וַיֵּשְׁבוּ מִתּוֹר הָאֶרֶץ מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם". וכן (דברים ט יא): "וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה נָתַן ה' אֱלֹהֵי אֶת שְׁנֵי לַחַת הָאֲבָנִים", ועוד ועוד. וברור שבכל אלו "מקץ" היינו סוף ולא התחלה. ואפשר אולי שכוונת הספרי, מפני שמצאנו פסוק בירמיה (לד יז): "מִקֵּץ שְׁבַע שָׁנִים תִּשְׁלַחוּ אִישׁ אֶת אָחִיו הָעֶבְרִי אֲשֶׁר יִמְכַר לְךָ וְעֶבְדְּךָ שֶׁשָּׁנִים וְשִׁלַּחְתּוּ חֲפְשֵׁי מַעֲמֶךָ", והרי שם ברור שהכוונה היא לשלח את העבדים בתחילת שבע שנים, לאחר שעבדו שש שנים, כמו שכתוב בהמשך הפסוק: "וְעֶבְדְּךָ שֶׁשָּׁנִים וְשִׁלַּחְתּוּ חֲפְשֵׁי מַעֲמֶךָ", וכמו שמפורש בתורה בתחילת פרשת משפטים: "כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי, שֶׁשָּׁנִים יַעֲבֹד, וּבְשִׁבְעֵת יִצְאֵה לְחֶפְשֵׁי חֲנָם". נמצא שניתן לפרש גם "מקץ" שהוא "תחילה", והיינו מלשון "קצה", שבקצה ובתחילת השנה השביעית "תשליחו איש את אחיו העבד...". לכן בא הספרי ובאר שלא נטעה לפרש כן גם בשמיטת כספים, אלא כאן הכוונה היא ברורה שרק בסוף שבע שנים תעשה שמיטת כספים.

² ישנם שלשה ספרים שהן דרשות הלכתיות של חז"ל על התורה, ונקרא, שמם: מכילתא, ספרא וספרי. "מכילתא" על חומש שמות, "ספרא" על חומש ויקרא, ולכן נקרא שמו גם "תורת כהנים", כי זה ענייני חומש ויקרא. ו"ספרי" על במדבר, דברים. ולכן נקרא שמו "ספרי", לשון רבים שני ספרים. ולא כמו שיש טועים לומר "ספרי". ומרן זצ"ל היה אומר בבדיחותא: "וכי זה ספר שלך, הוא לא שלך, ולא של אבא שלך, תגיד ספרי ולא ספרי".

³ ומעניין שרבנו שמשון בפירושו על המשניות (שביעית פרק י משנה ח) כתב בפירושו הראשון, שיום האחרון של השביעית משמט. ומשמע שמתחילת היום כבר משמט ונפטר הלווה מהחוב. וכנראה שסבר שגם בזה אומרים "מקצת היום ככולו". אבל בפירושו השני כתב ששעה אחרונה של השביעית משמטת.

⁴ ושמעתי ממרן זצ"ל שבתחילת בית שני, הלך עזרא הסופר ממדינה למדינה כדי

ישראל, מצות שמיטת כספים נוהגת רק מדרבנן. וכמו שכתב הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ב, א): אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג שיש שם שמיטת קרקע, שהרי תשוב הקרקע לבעליה בלא כסף. ודבר זה קבלה הוא, אמרו חכמים בזמן שאתה משמיט קרקע אתה משמיט כספים בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ, ובזמן שאין שם שמיטת קרקע אין אתה משמיט כספים בשביעית אפילו בארץ. ומדברי סופרים שתהא שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה בכל מקום, ואף על פי שאין היובל נוהג, כדי שלא תשתכח תורת שמיטת הכספים מישראל. עכ"ל. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (חושן משפט סימן סז סעיף א).

מדוע נשים חייבות במצות שמיטת כספים?

ז. והנה בספר החינוך (מצוה תפ) כתב שמצות שמיטת כספים נוהגת גם בנשים, ולפי זה אשה שהלוותה לחברתה כסף והגיע זמן הפירעון קודם סוף שנת השמיטה ועדיין לא פרעה לה את החוב, כיון שעברה שנת השמיטה, השמיטה משמטת את החוב ואינה יכולה לתבוע את חברתה. ולכאורה יש להבין, הרי בשמיטת כספים ישנן שתי מצוות: א. מצות לא תעשה: "לא יגש את רעהו ואת אחיו". ב. מצות עשה: "וזה דבר השמטה, שמוט כל בעל משה ידו". דהיינו, ישנה מצוה אחת שהמלוה לא יתבע את הלווה לשלם, ואם תבע אותו, הרי הוא עובר על איסור לא תעשה: "לא יגש". ומלבד זאת, גם כשהמלוה לא תבע אותו לשלם, אם בא הלווה מעצמו לשלם, על המלוה לומר לו: "משמט אני", כלומר אני עוזב את החוב ואתה לא צריך לשלם, ובזה מקיים מצות עשה, שנאמר: "וזה דבר השמטה", לשון דיבור, שיאמר בפיו שהוא משמט את החוב.

ח. והנה כלל גדול בדינו (קידושין כט ע"א לד ע"א): "נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא [גורם]", דהיינו כל מצוה שזמנה קבוע, האשה פטורה מלעשותה. כגון: ציצית, שזמנה קבוע ביום ולא בלילה. ותפילין, שזמנן קבוע בחול ולא בשבת. ותקיעת שופר, שזמנה קבוע בראש השנה. וישיבה בסוכה ונטילת לולב, שזמנן קבוע בחג הסוכות וכל כיוצא בזה. ואם כן מדוע לא תהיינה הנשים פטורות ממצוות עשה של: "וזה דבר השמטה", הלא מצות השמיטה זמנה קבוע אחת לשבע שנים, ועל כן אם תבוא חברתה הלווה לשלם לה את החוב, לכאורה לא תצטרך המלוה לומר לה "משמטת אני", ורשאית ליטול את הכסף?

ט. ואמנם לגבי הלאו של לא "תגוש", מובן שהנשים חייבות, כיון שבמצוות לא תעשה אין הבדל בין אם הזמן גרמא או לא, וכמו שלמדנו הגמרא (שם כט ע"א, לה ע"א) ממה שנאמר (במדבר ה ו): "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם", השווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים שבתורה [מלקות ומיתה]. וכמו שכותב הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק יז הלכה ה), כל מקום שהאיש לוקה האשה לוקה, וכל מקום שהאיש אינו לוקה האשה אינה לוקה, שאין הפרש בין איש לאשה לעונשים. ע"ש. ולכן נשים חייבות בשמירת שבת בכל איסור ט"ל מלאכות, אף ששבת היא זמן גרמא, וכן חייבות בלא תעשה של אכילת חמץ בפסח, אף שזמנה קבוע בפסח. ולכן ברור שמצוות הן בלאו של "לא תגוש", ואסור לה לתבוע את חברתה שהלוותה לה. אבל למה שהתחייבו גם במצוות עשה של "וזה דבר השמטה"?

א: כל שחייב בלא תעשה חייב גם בעשה

י. והנה מצאנו מצוות שהגם שזמנן קבוע, בכל זאת הנשים חייבות בהן, כגון מצוות שיש בהן גם "עשה" וגם "לא תעשה", במקרים אלו אנו דורשים הקש [סמיכות], שכשם שחייבות בלא תעשה [כפי שבארנו שנשים חייבות בכל מצוות לא תעשה, אף שזמנן קבוע]. כך חייבות בעשה. למשל: נשים חייבות במצוות אכילת מצה בליל ראשון של פסח, למרות שזמנה קבוע פעם אחת בשנה - ליל ט"ו בניסן. והסיבה לדבר, אומרת הגמרא במסכת פסחים (מג רע"ב) שכיון

ב: מצות עשה שאין זמנה מוגבל

יא. עוד יש ליישב, על פי מה שאמרו בגמרא קידושין (כט ע"א) שאם האבא לא מל את בנו, או מחמת שלא נמצא בשטח או מכל סיבה אחרת, או שחלילה אין לו אבא, האמא פטורה מלמול את בנה, כי בברית מילה שצויה הקב"ה לאברהם אבינו נאמר: "כאשר צויה אותו אלוקים", ודרשו חז"ל "אותו" את האב ולא אותה, לכן אין מצוה על האמא לדאוג למול את בנה. ושאלו התוספות (שם), למה צריך פסוק מיוחד לפטור את האמא מלמול את בנה, והרי בלאו הכי קיימא לן, כל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, וכיון שברית מילה זמנה קבוע ביום השמיני דוקא ולא קודם לכן, ממילא ברור שהיא פטורה מלדאוג שבנה יהיה מהול? ותרצו התוספות, כיון שמצוות מילה מיום השמיני והלאה אין לה הפסק, שהרי אם לא מל ביום השמיני חייב למול בכל יום, לכן אין זה דומה לשאר מצוות שזמנן קבוע, כי שאר מצוות זמנן קבוע בדיוק, לא פחות ולא יותר, כמו מצוות שופר היא דוקא בראש השנה לא לפני ולא אחרי. וכן נטילת לולב, זמנה דוקא בחג הסוכות, וכן כולן. אבל במצוות מילה אמנם אי אפשר למול קודם היום השמיני, אבל לאחר שהגיע היום השמיני, מכאן והלאה אין למצוה זמן מוגבל. ולכן הייתי חושב לחייב את האם למול את בנה, כי אין זה בכלל מצוות שזמנן קבוע, לכן בא הפסוק ללמדנו "כאשר צויה אותו", אותו ולא אותה, למעט את הנשים. ולפי זה, כאן במצוות שמיטת כספים, כיון שבסיום השנה השביעית נשמט החוב לעולם ולא רשאי המלוה לתבועו כלל ועיקר, הרי זה דומה לברית מילה, שאינה בכלל מצוות עשה שהזמן גרמא, כיון שאין זמנה מוגבל, וכיון שאין לנו פסוק שממעט את הנשים כמו במילה, לכן נשים חייבות בעשה של שמיטת כספים.

ג: מצוות עשה שהזמן גרמא בשב ואל תעשה

יב. עוד יש ליישב, על פי מה שכתבו כמה מרבתינו הראשונים⁵ שהטעם שהתורה פטרה את הנשים ממצוות עשה שהזמן גרמא, מפני שהאשה טרודה בהכנות צרכי הבית, ואם היא תתעסק בקיום המצוות הללו, יש חשש של פגיעה בתפקוד הבית כהוגן. תתארו לכם, יחזור הבעל מהכולל או מהעבודה, ויראה שאין ארוחת צהרים מוכנה, או שאין לו חולצה מכובסת ומגוהצת להחלפה, כי אשתו היתה עסוקה ללבוש ציצית ולהניח תפילין, או הלכה לבית הכנסת להתפלל מנחה וערבית, או הלכה לשוק של ארבעת המינים לקנות אתרוג מהודר, ולא מצאה והלכה לחפש במקום אחר, או שהיתה עסוקה בבניית הסוכה וכל כיוצא בזה. נמצא שאין קיום לבית, שהרי ברור שלא שייך ככה לנהל בית ולגדל ילדים ולדאוג לכל צרכם כדבעי. ואם זה הטעם, אם כן כל זה שייך דוקא במצוות עשה שיש בהן פעולה ועשיה, כמו ציצית, תפילין, לולב, סוכה וכיוצא, שהן באמת יכולות להטריד אותה מניהול הבית כהוגן, אבל מצוות עשה שאין בה עשיה, אין סיבה לפוטרו, שהרי אין טרודות בה.

⁵ מצוותו ותניח מצות הבורא, אוי לה מיוצרה. לפיכך פטרה הבורא ממצוותיו כדי להיות לה שלום עם בעלה. וגדולה מזו מצאנו שהשם הגדול הנכתב בקדושה ובטהרה נמחה על המים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו (שבת קטז ע"א). וכיוצא בזה כתבו: רבנו מנחם מהר"ם חלאווה, הרשב"ץ, ארוחת חיים, כל בו ועוד.

⁵ זו לשון האבודרהם (ברכת המצוות ומשפטיהם): והטעם שנפטרו הנשים ממצוות עשה שהזמן גרמא, לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו. ואם היתה מחויבת במצוות עשה שהזמן גרמא, אפשר שבשעת עשיית המצוה יצוה אותה הבעל לעשות מצוותו, ואם תעשה מצות הבורא ותניח מצוותו, אוי לה מבעלה, ואם תעשה

יג. וכמו שכתב הגאון בעל פני יהושע במסכת ביצה (ל"א) שמצות תוספת מחול על הקודש ביום הכיפורים היא מהתורה, כמו שלמדה הגמרא במסכת יומא (פ"א ע"ב) מהפסוק (ויקרא כג לב): "וְעֵינֵיכֶם נִפְשָׁתֵיכֶם בְּתַשְׁעָה לַחֹדֶשׁ בְּעָרְבֵי, יִכּוּל יִתְחַל וְיִתְעַנֶּה בַתְּשַׁעָה? תַּלְמוּד לומר "בערב". אם בערב, יִכּוּל מִשְׁתַּחֲשֵׁף? תַּלְמוּד לומר "בתשעה". הא כיצד? מתחיל ומתענה מבעוד יום, מכאן שמוסיפים מחול על הקודש. נמצא שתוספת עינוי שלא לאכול בערב יום הכיפורים היא מצות עשה, והרי מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, ואם כן מנין לנו שאף הנשים מצוות בתוספת? ומתרץ הפני יהושע שכיון שזו מצוה בשב ואל תעשה שלא תאכל ולא תשתה, ממילא אין זה בכלל מצוות עשה שהזמן גרמא שהן פטורות, כי אינן פטורות אלא דוקא בעשה שהוא בקום ועשה. ולפי זה בשמיטת כספים שזה שב ואל תעשה, היינו לעזוב את החוב ולא לקחת אותו מהלווה, אין סיבה לפטור את הנשים. (עיין חז"ע פרוזבול עמוד לט)

יד. אומרת המשנה במסכת שביעית (פרק י משנה ב), המלוה על המשכון, אינו משמט. פירוש, המלוה כסף לחברו, ונתן לו הלווה משכון, אין השביעית משמטת את החוב, ורשאי לתבוע את הלווה לאחר השביעית לשלם. ומבארת הגמרא במסכת גיטין (ל"ז ע"א) כיון שכאשר יש משכון ביד המלוה, נחשב שהמשכון קנוי לו, וכאילו כבר גבה את חובו. וכמו שאמר רבי יצחק, מנין לבעל חוב שקונה משכון [כלומר שנחשב שהמשכון קנוי לו, והוא שייך לו]? ממה שקראנו בפרשה בשבת, שנאמר (דברים כד י): "וְאִם אִישׁ אֵינִי עִנִּי הוּא לֹא תִשָּׁב בְּעֵבְטוֹ. הִשָּׁב תִּשָּׁב לוֹ אֶת הָעֵבֶט כְּבֹאֵה הַשְּׂמֵשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבְרַכָּהּ, וְלָךְ תִּהְיֶה צְדָקָה לְפָנֶי ה' אֱלֹהֶיךָ", ואם אינו קונה, צדקה מנין? כלומר, התורה אומרת שאם הלווה עני, ונתן למלוה משכון כמו שמיכה שהוא צריך לישון בה בערב, על המלוה להחזיר לו את השמיכה בערב, ובזה שהוא מחזיר לו, נחשב לו שקיים מצות צדקה. ואם נאמר שהמלוה לא קנה את המשכון ואינו שלו ממש, אם כן איך זה יחשב לו צדקה, וכי יש צדקה בדבר שאינו שלו? אלא מכאן שהמלוה קונה את המשכון והוא נחשב שלו. ולכן גם לענין שמיטת כספים, המלוה נחשב תפוס במשכון וכאילו כבר גבה את חובו, ולכן יכול לתבוע את כספו לאחר השמיטה ולהחזיר את המשכון.

השביעית אינה משמטת הלוואה עם משכון

טו. והנה נחלקו רבותינו הראשונים, מה הדין במקרה שנתן הלווה למלוה משכון בשווי פחות מההלוואה, כגון שההלוואה היתה בסך 1,000 שקל, ונתן לו משכון בשווי של 600 שקל. לדעת הרמב"ם והר"ן, השביעית לא משמטת רק את הסכום שכנגד המשכון [600], אבל את היתר על המשכון [400], משמטת, נמצא שהפסיד 400 שקל, ואינו יכול לתבוע אותו אלא 600 שקל. אבל לדעת רבנו שמשון והרא"ש השביעית לא משמטת את כל החוב, ויכול לתבוע את כל הסכום 1000 שקל. וכמו שכתבו מרן בכסף משנה (הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה יז) ומפרשי הרמב"ם. ע"ש. ובשלחן ערוך (ח"מ סימן סז ע"ב) כתב: המלוה על המשכון, אינו משמט מה שכנגד המשכון. ויש מי שאומר שאף היתר על המשכון אינו משמט. והרי להלכה, יש כלל גדול בדינינו: "סתם ויש, הלכה כסתם", והיינו שכאשר מרן השלחן ערוך סתם את ההלכה כדעה אחת, ואחר כך כתב דעה אחרת בשם "ויש אומרים", ההלכה היא כדעה הראשונה שכתב בסתם. נמצא שלהלכה מרן פסק כהרמב"ם שאין השביעית משמטת רק את הסכום שכנגד המשכון, כי זו הדעה הראשונה שהביאה מרן בסתם.

שווי המשכון פחות מסכום ההלוואה

טז. והנה מה הדין אם לא ידע הלווה את ההלכה ושילם את כל החוב [1000], ולאחר זמן נודע לו שלא היה חייב אלא את הסכום שכנגד המשכון [600], האם חייב המלוה להחזיר לו את ההפרש [400], או שכיון שכבר זכה במעות, יכול להניחם אצלו? והנה ישנו מושג בהלכה הנקרא "קיים ל". ובאור הדברים: כלל גדול בדינינו,

טעה ושילם את כל החוב

העלון מוקדש לעילוי נשמת בתי דואר בת פסה ז"ל, ולעילוי נשמת רעיה רחל יוסיפוב בת תמר ז"ל

אין טענת "קיים ל" נגד מרן השלחן ערוך

זי. ואמנם יש לשאול, כי הנה כתבו הפוסקים, שכל מה שהנתבע יכול לטעון "קיים ל" כדעת הפוסקים, זהו דוקא כשאין דעה זו נגד מרן השלחן ערוך, אבל באופן שדעת מרן לחייב לשלם, אינו יכול לטעון "קיים ל" נגד מרן. וגם בני אשכנז לא יכולים לטעון "קיים ל" נגד מרן, כשהרמ"א לא חולק. וכמו שכתב מרן הבית יוסף (בד"ת הבית חושן משפט סימן כה סוף אות א): ובזמן הזה פשט הדבר בכל גלילותינו לפסוק כהרמב"ם אפילו להוציא מן המוחזק זולת בקצת מקומות שהוקשו להם דבריו ולא ירדו לסוף דעתו. וכן כתב המהריק"ש (ח"מ סימן יד ס"ה בהגהות) בשם הרדב"ז, שמצרים וסביבותיה וארץ תימן והמערב, לא יכול שום בעל דין לומר "קיים לי כפלוני גאון" נגד הרמב"ם. וכתב הרב המני"ח [הרב משה בן רבי יעקב חגיז] בשו"ת הלכות קטנות: כך מקובלני ממר זקני הגאון הראשון לציון המג"ן [הרב משה גלאנטין] ז"ל⁶, כי בכל תחום ארץ ישראל ובכל ערי המזרח, אין לומר "קיים ל" נגד הרמב"ם ומרן רבנו יוסף קארו, אשר הם המה אשר קבלו עליהם ועל זרעם אחריהם אבותינו ואבות אבותינו, ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. ומפיו שמעתי שבזמנו חזרו גאוני צפת, וחיידושו תוקף הסכמה זו וקבלתה, שלא יאמר אדם "קיים ל" נגד שום אחד מהם, וכן היה נזהר ומזהיר, ודבר זה גלוי ומפורסם לרבים. וכן כתבו רבים מגדולי האחרונים. ולפי זה, כיון שלהלכה מרן פסק כדעה שהובאה ב"סתם" שאינו משמט אלא מה שכנגד המשכון, איך יטען המלוה "קיים ל" כדעה השניה שאינה להלכה?

"קיים ל" כדעה שהובאה בשלחן ערוך

יח. וצריך לומר לפי מה שכתבו הכנסת הגדולה (בשו"ת בעי חיי ח"ב ח"מ סי' ק) ומהר"ם בן חביב (הובא בשו"ת גנת ורדים ח"מ כלל א ס"א) שדוקא כאשר מרן כתב דעה אחת בלבד, אז לא טוענים "קיים ל" נגד מרן, אבל כאשר מרן עצמו הביא את הדעה השניה, אף שלהלכה הוא פוסק כדעת הסתם, יכול המוחזק לטעון "קיים ל" כדעה שניה. ובשו"ת רב פעלים (ח"ב ח"מ ס"א) באר כי מאחר ובלאו הכי זהו חידוש שמוציאים מהמוחזק על פי דעת מרן, אף שיש חולקים עליו ולא טוענים "קיים ל" נגד מרן, לכן אין לך בו אלא חידושו, כשלא הובאה דעת החולקים בשלחן ערוך כלל, אבל כשהובאה אף בלשון "יש מי שאומר", לא מוציאים מהמוחזק נגדו. (עיין שו"ת יביע אומר ח"ג ח"מ סימן ד אות ח. ח"מ סימן ב, ח"ז ח"מ סימן ב אות א) וכן מבואר בפתחי תשובה (ח"מ סימן יב סס"ק יא) בשם התומים, שקבלה בידו, וכן הוא דן ובא, שאין לטעון קיים לי נגד פסק השו"ע והרמ"א, שכיון שלא זכרו דעת החולק אין לחוש לו, ושכן כתב חוות יאיר. ע"ש. ואמנם כתב מרן זצ"ל (שו"ת יביע אומר ח"ט ח"מ ס"ט א) שעדיין ראוי להטיל ביניהם פשרה, ולא לפסוק בפשיטות נגד דעת מרן שסוף סוף פסק כדעת הסתם. ולפי זה נכון שיחזיר לו המלוה 200 שקלים מתוך ה-400 שקיבל נגד דעת מרן.

⁶ הרב המג"ן היה לפני למעלה מ-400 שנה, הוא החכם הראשון שהוכתר בתואר "ראשון לציון", כי מפאת גדולתו בתורה, רצו להכתירו בתואר "ראש הרבנים", אך בענוותנותו לא הסכים לזה, לכן יעצו לקראו לו: "ראשון לציון", והיינו שכיון שהתגורר בעיר הקודש ירושלים, ו"ציון" היא "ירושלים", וכשנמנה את תושבי

ירושלים - תושבי ציון, נמנה את הרב כתושב ראשון, אם כן הרב "ראשון לציון" - ראשון לתושבי ציון, ופלוני שני לציון, וכן הלאה. ומאז ועד היום נשאר תואר זה. והוא נכדו של מהר"ם גלאנטי הראשון, שהיה תלמידו של מרן השלחן ערוך, ונסמך על ידו ועל ידי רבי משה קורדובירו זיע"א.